

УДК 94: 323.1] (497.5)

**ОБРАЗИ “СВОГО”, “ІНШОГО” ТА “ЧУЖОГО”
У ХОРВАТСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1990-х років**

Марія БУРЦЕВА

*Національний університет “Києво-Могилянська академія”
вул. Григорія Сковороди 2, Київ, 04655
Факультет гуманітарних наук
e-mail: mariyaburtseva@gmail.com*

У статті йдеться про те, як хорватська влада, чинячи тиск на засоби масової інформації (ЗМІ), нав'язувала суспільству певні національні стереотипи хорвата та ворожих йому сил. Визначається, які саме образи “свого”, “іншого”, “чужого” формувалися у повідомленнях хорватських медіа та які характеристики їм давалися. Хронологічні рамки охоплюють процес формування хорватського національного медіапростору та війн у колишній Югославії, а саме сербсько-хорватський конфлікт (1991–1995) та міжетнічний конфлікт в Боснії і Герцеговині (1992–1994).

Ключові слова: розпад Югославії, хорватська ідентичність, медіапростір, “свій”, “інший”, “чужий”, міфологізація.

У 1990-х роках Балкани опинилися в епіцентрі політичної та воєнної напруги в Європі. Війни Сербії проти Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, інші воєнні конфлікти між колишніми республіками Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) відзначалися особливою жорстокістю щодо цивільного населення. Зазначені події були зумовлені багатьма причинами: національними, політичними, історичними, які не вдавалося усунути керівництву СФРЮ.

Каталізатором міжетнічної напруги стала політика республік (а згодом і новоутворених держав), в яких встановлювалась влада політичних сил із націоналістичним забарвленням (в Хорватії це був Хорватський демократичний Союз на чолі із Франьо Туджманом). Водночас у суспільстві множилися політичні міфи. Послугуючись саме засобами масової інформації (ЗМІ), стали на шлях агресивної пропаганди учасники югославських війн. Вдаючись до тиску на ЗМІ, влада нав'язувала суспільству певні стереотипи національного образу хорвата та образу ворожих сил.

Дослідники І.Жанич та Й.Кумпес, Е.Деспалатович¹ вивчають міфи на Балканах, передусім у Хорватії. При цьому вони відзначають неабияку роль мас-медіа у міфотворчості.

¹ Žanić I. The Symbolic Identity of Croatia in the Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge // Pål Kolstø. Myth Boundaries in South-Eastern Europe. London, 2005; Etnicnost, nacija, identitet : Hrvatska i Europa / priredili Ruzica Cicak-Chand i Josip Kumpes. Zagreb, 1998; Despalatović E. The roots of the War in Croatia // Halpem J.M., Kideckel D.A. Neighbors at war: anthropological perspectives on Yugoslav ethnicity, culture, and history. University park, 2000.

Р.Гайден² досліджує босняків як “іншого” в хорватській та сербській політиці. Інші вчені, зокрема М.Томпсон³, К.Курспахич⁴, С.П.Рамет⁵, С.Малешевич⁶ та М.Малешич⁷, вивчають роль балканських медіа у 1990-х роках взагалі. Вони зосереджують увагу передусім на розвитку, трансформації, реорганізації хорватських ЗМІ та їх залежності від владних структур. Названі автори займаються, як правило, окремими аспектами досліджуваних явищ і не поєднують вивчення мас-медіа з питанням національного міфотворення та формування хорватської ідентичності у зазначений період.

Праці Г.Касьянова⁸, Е.Сміта⁹, Е.Вілсона¹⁰, Дж.Армстронга¹¹ – фахівців студій із вивчення націй та націоналізму – дають змогу зрозуміти дискурс ідентичності й питань націоналізму; дослідження К.Флада¹² та Є.Ланюка¹³ тлумачать явище політичного міфу. Варто відзначити також розвідку українського науковця В.Кулика¹⁴, яка забезпечує теоретичну базу дослідження медіа.

У пропонованій статті автор ставить за мету показати, які образи “свого”, “іншого”, “чужого” формувалися хорватськими мас-медіа під час війн в колишній Югославії 1991–1995 рр., а саме війни за незалежність Хорватії 1991–1995 рр. (Domovinski rat) й воєнного конфлікту між Хорватією та Боснією і Герцеговиною 1992–1994 рр., а також які характеристики мали ці образи.

Джерела дослідження різні: це “Декрет” 1991 р., який допомагає зрозуміти місце влади у роботі ЗМІ; статті з хорватських газет за час війн, вибірка яких міститься у збірці “Хорватія та Війна за Незалежність 1990–1995 рр.”¹⁵, а також випуски новин й репортажів хорватського національного телеканалу HRT з 1991 по 1995 рр.

У ході дослідження доводиться констатувати незадовільний стан термінології з даного питання. Наприклад, нема унормованого означення подій на Балканах у 1991–1995 рр.; у хорватській науковій літературі переважає назва “Домовінські рат” (Вітчизняна війна). В англійській літературі функціонують терміни Вітчизняна війна (Homeland war), війна в Югославії (War in Yugoslavia), Війна Хорватії за незалежність (Croatian War of Independence), війна в Хорватії (The war in Croatia),

² Hayden R.M. Muslims as “Others” in Serbian and Croatian Politics // Halpern J.M., Kideckel David A. Neighbors at war: anthropological perspectives on Yugoslav ethnicity, culture, and history. University park, 2000.

³ Tompson M. Proizvodna rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Beograd, 2000.

⁴ Kurspahić K. Prime time crime: Balkan media in war and peace. Washington, 2003.

⁵ Ramet S.P. Serbia, Croatia and Slovenia at peace and at war: selected writings, 1983–2007. Münster, 2008; Ramet S.P., Matić D. Democratic transition in Croatia: value transformation, education & media. College Station, 2007.

⁶ Malešević S. Ideology, legitimacy and the new state: Yugoslavia, Serbia and Croatia. London, 2002.

⁷ Malešić M. Peace support operations, mass media, and the public in former Yugoslavia. Stockholm, 2000.

⁸ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999.

⁹ Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. Київ, 2009.

¹⁰ Wilson, A. National History and National Identity in Ukraine and Belarus // Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities. Cambridge – New York, 1998.

¹¹ Armstrong J. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // P.J.Potichnyj, M.Raeff, J.Pelenski, G.Zekulin (Eds.). Ukraine and Russia in Their Historical Encounter. Edmonton, 1992.

¹² Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование. Москва, 2004.

¹³ Ланюк Є. Феномен політичного міфу: теоретичний аспект // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4516>, відвідано 10.02.2012.

¹⁴ Кулик В. Дискурс українських медіа: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ, 2010.

¹⁵ Hrvatska i Domovinski rat 1990.–1995. Memoarsko gradivo Novinari – svjedoci vremena zapisi Trajka Grkovskog. Zagreb, 2007.

війна в Хорватії та Боснії і Герцеговині 1991–1995 рр. (The war in Croatia and Bosnia–Herzegovina, 1991–1995).

Медіа мають можливість формувати певний світогляд, впливати на суспільну думку, надавати вибірку, на власний розсуд інформацію (вихоплюючи з безмежної кількості подій саме ті, які вважають потрібними), пропонувати свою оцінку описуваних подій та явищ. Сукупністю методів медіапростір впливає на споживачів інформації. Як мінімум, “медіа можуть не мати успіху в указуванні нам, що думати, але вони приголошшливо успішні в указуванні нам, про що думати”¹⁶. За співпраці владних структур зі ЗМІ формується, посилюється пропаганда та вплив на глядачів/читачів/слухачів. Це означає, що політичний міф успішно поширюється в суспільстві, яке сприймає міф як істину.

У травні 1990 р. на парламентських виборах у Хорватії переміг Хорватський демократичний союз (ХДС) на чолі із Франьо Туджманом – провідна політична сила молодої хорватської держави, яка базувалась на націоналістичних позиціях. Завдяки проведеній націоналізації ЗМІ¹⁷, ХДС зосередив у своїх руках контроль над медіа. Це відзначив дослідник мас-медіа на Балканах в 1990-х роках Марк Томпсон¹⁸.

Під впливом влади ЗМІ формували політичні міфи*, які поширювали у суспільстві. Для успішного поширення міфу важливою є наявність у ньому національних елементів, символів, ознак, які вирізняють “свою” націю серед “інших”. Складовими дихотомічного міфологічного світогляду є два протиставлення: “свій – чужий” та “свій – інший”. Перше ґрунтується на антагоністичному сприйнятті представника іншого класу/політичної ідеології/нації тощо. Чи не в першу чергу саме політичні міфи формують уявлення про ворожість “іншого” та вищість своєї нації/країни над “іншим”. Друге протиставлення ґрунтується на уявленні про “іншого” як про рівного собі, як про суб’єкта, з яким можна вести діалог, таке протиставлення не є антагоністичним сприйняттям “іншого”.

З самого початку війни Хорватії за незалежність 1991–1995 рр. хорватські мас-медіа регулярно продукували поточні новини про воєнні події. 28 серпня 1991 р. управління ХРТ (хорв. HRT – Hrvatska radiotelevizija – Хорватський телерадіоканал – на той час центральний державний вісник у хорватському медіапросторі) поширило серед військових кореспондентів “Декрет” із 13 пунктів, який був затверджений головним та відповідальним редактором Томіславом Марчинко (Tomislav Marčinko) та редактором новин Мирославом Ліличем (Miroslav Lilić). Цей документ став “інструкцією” влади для журналістів, обов’язковою для виконання при підготовці репортажів¹⁹.

У новинах події трактувалися журналістами, ведучими, авторами статей в газетах тощо. Саме вони використовували певну термінологію для означення дій, їх виконавців та своїми коментарями підкреслювали необхідність війни (як захисту своєї батьківщини); спонукали споживачів інформації до поваги й солідарності щодо хорватського війська; до жертв югославської народної армії – співчуття. До супротивників як ворогів фор-

¹⁶ Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. С.111.

¹⁷ Під націоналізацією мається на увазі перехід хорватських медіа із сфери впливу Союзу комуністів Югославії до державної власності.

¹⁸ *Tompson M. Proizvodna rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. S.147–148.*

* Під поняттям “політичний міф” ми розуміємо національний міф, що інтерпретується, підтримується, актуалізується та пропагується владою для населення.

¹⁹ *Tompson M. Proizvodna rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. S.171–172.*

мувалося непримиренне ставлення. У новинах воєнні репортажі тенденційно висвітлювали агресію ворога (що здебільшого і показувалося) як типову “ворожу” поведінку.

Для аналізу новин важливо визначити основні засоби впливу медіа на формування у споживачів національної ідентичності. Дослідник В. Кулик виокремив для цього такі засоби²⁰:

- вживані у повідомленнях форми слів на кшталт “ми”, “тут”, “цей” у газетних статтях й теле- та радіо-передачах можуть бути засобами не наголошеного “творення батьківщини”;
- вживання метафоричних форм у повідомленнях, насамперед метафори персоніфікації, коли нації та держави наділяються рисами живих істот. Вживання їх сприяє уявленню про нації як про історично тяглі, внутрішньо однорідні, суттєво відмінні одна від одної сутності;
- використання метонімії та синекдохи у повідомленнях. Метонімія є заміною назви описуваного об’єкта назвою іншого, якимось із ним пов’язаного. Синекдоха – це вживання цілого замість частини, однини замість множини, і навпаки. Ці засоби задіюються з метою формування уявлення про однотайність нації, оскільки “розчиняють” індивіда у певній спільноті;
- мова викладу повідомлень – найчастіше національна, державна. Це сприяє тому, що індивід починає усвідомлювати себе як єдність саме з тією нацією, державою, які спілкуються одною мовою з пересічним глядачем/слухачем/читачем.

Широко вживаною у повідомленнях була така узагальнююча форма слів, як “ми”. Наприклад: “Ми [Хорватія та БіГ] за подолання великосербської агресії”²¹, в чому підкреслювалась єдність із БіГ. Така показана в новинах згуртованість сприяла ідентифікації глядача з об’єднаним “ми” (чи з державою-союзником, чи зі своїм народом, державою, територією, Хорватією тощо). У хорватських новинах, репортажах та газетних статтях використовувалися метафори персоніфікації хорватської держави, її міст та народу, котрі наділялися характеристиками живих істот. Так, міста “не здаються ворогу”²², “успішно тримають оборону”²³, “страждають від агресії”, “від нападу ворогів”²⁴. За допомогою таких метафор мас-медіа формували у споживача інформації уявлення про Хорватію, її міста як про єдиний організм. Відбувалося зближення громадянина зі своєю Батьківщиною.

У новинах вживалися метонімії; наприклад, військо БіГ часто в новинах й репортажах називалося “військом Ізетбеговича”²⁵. Таке представлення військ країни викликало асоціацію БіГ та її структур із лідером держави, що кидало тінь на устрій держави. Отже, навіть просте мовне застосування може пропонувати глядачу уявлення про режим країни-сусіда як авторитарний.

²⁰ Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. С.138–140.

²¹ News. 1995.8.08. НТВ / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=TTw8BdzE6Ss>, відвідано 15.05.2011.

²² Cilj – uništiti sve // Večernji list. 1991.26.10 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. Memoarsko gradivo Novinari – svjedoci vremena zapisi Trajka Grkovskog. Zagreb, 2007. S. 96–97.

²³ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 1 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=zSrPTYEiuM&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

²⁴ Napadaju nedužna Hrvatska sela. Večernji list. 4.IX.1991. // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.77–78.

²⁵ Žepče 1994 g. 111xp HVO Žepče je odbranjeno! / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=SddaGRqo9Q&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

В інформаційних повідомленнях задіявалися також синекдохи. Як приклад – використання доволі узагальненої фрази “Сербська агресія на Хорватію розпочалась”²⁶, де водночас наявна і метафора персоніфікації – обидві держави набувають рис живих істот. Або: “Під владою хорватів перебувають деякі православні села, але ніхто не порушує спокій їхніх мешканців”²⁷; тут синекдоху використано для поєднання хорватського цивільного населення з хорватськими військовими силами з метою стирання будь-яких умовних кордонів між різними групами населення. Таким чином здійснювався вплив ЗМІ на формування однаковості та єдності в суспільстві.

Додатковим усвідомленням приналежності глядача/слухача/читача до хорватської держави та спільності із її народом була мова викладу інформаційних повідомлень. Використовувалась єдина мова – державна – хорватська, яка була об’єднавчим фактором для влади, населення та медіа.

Як уже зазначалося, ЗМІ, маючи різні засоби впливу на споживача інформації, відіграють важливу роль у формуванні світогляду глядача/слухача/читача. Оскільки об’єктом уваги у цій статті є саме формування образів “свого” та “чужого”, важливо визначити, якими характеристиками наділяв їх хорватський медіапростір у 1991–1995 рр. Доцільно також розглянути позиції фахівців із цього питання.

Дослідник М.Малешич щодо сторін-учасниць Югославських війн наголосив на усталених відмінностях між хорватами, сербами та боснійцями. Автор визначив інакшість за трьома принципами²⁸:

1) різні шляхи цивілізаційного розвитку – Хорватія перебувала під впливом західної цивілізації – Австро-Угорської монархії, тоді як Сербія та БГ – у зоні впливу цивілізації східної – Османської імперії.

2) різна релігійна приналежність: хорвати – католики, серби – православні, боснійці – мусульмани.

3) культурна різноманітність, до якої автор відносить мову, писемність та звичаї кожного народу.

Саме ці три фактори відмінності лягли в основу пропаганди й визначення “свій”, “інший”, “чужий” в медійному просторі під час воєнних дій.

Насамперед необхідно було сформувати образ “свого”, який є неодмінним елементом національної ідентичності. При формуванні образу самих хорватів у 1990-х роках у Хорватії поширеним було звернення до маскулітності, милітаризму та героїзму. Як приклад – військові плакати, призначені для рекрутів: “Тигре, приєднуйся до нас, якщо ти чоловік!”, “Ми – солдати, а не мамині мазунчики”²⁹. С.Малешевич визначив такі риси хорватів, як сміливість, волелюбство, старанність, інтелігентність та працьовитість. Хорвати фігурували як захисники Вітчизни³⁰.

Як свідчить здійснений аналіз, у новинах найуживанішими описами “свого” були такі: хорвати – хоробрі “боронителі”³¹, волелюбні й такі, що прагнуть миру (“не зламати

²⁶Dokument vremena = Srpski zločin u Borovu selu HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=lqo39EiJvDI>, відвідано 19.05.2011.

²⁷Kijevo Vrlika 1991 Agresija JNA i Četnika. HTV / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=iJwiNMtKA4&feature=related>, відвідано 19.05.2011.

²⁸ Malešić M. Peace support operations, mass media, and the public in former Yugoslavia. С.27–28.

²⁹ Malešević S. Ideology, legitimacy and the new state: Yugoslavia, Serbia and Croatia. P.226.

³⁰ Ibid. S.247.

³¹Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 4 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=vq77FJoOR98&NR=1>, відвідано 26.05.2011; Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 3 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=i4kO4DroJPI&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

натиском волю хорватського війська”³², “хорватська сторона мусить захищатися від великосербської політики”³³, “злочин, вчинений хорватському народу”³⁴ тощо).

Новини неодмінно мали патріотичне забарвлення. Патріотизм формувався навіть шляхом вибору певних гасел для телевізійних передач. Наприклад, випуск новин “Дневнік” починався зі слів “Краса в малому. Краса в цілісності. Цілісна наша Вітчизна”³⁵.

Важливу роль у формуванні образу “свого” відіграло усвідомлення своєї релігійної, конфесійної приналежності. На думку Е.Деспалатович, релігія та особливий шлях розвитку – головні ознаки хорватської ідентичності. Саме католицька віра та традиція Габсбурзької монархії визначили хорватів як членів європейського простору. “Інший” у такому випадку постає “некатоликом” та “неєвропейцем”³⁶. У мас-медіа формувався стійкий образ “хорвата-католика”. Виразним є приклад, коли випуск новин відбувся у день свята Успіння Пресвятої Богородиці – 15 серпня 1995 р. Тоді вітання ведучих мали особливу релігійну форму, оскільки у католицькій традиції дуже розвиненим є культ Богородиці, свято позиціонувалось саме як католицьке: “Велике католицьке свято Успіння Пресвятої Богородиці. Хорватія славить Успіння”³⁷.

І. Жанич виокремлює два види використання однієї з основних схем-уявлень про роль Хорватії в Югославських війнах, у війні в Хорватії зокрема – образ Хорватії як захисника, оплоту християнства³⁸:

1) під час агресії Великої Сербії в 1990–1991 рр. всередині самої держави існувало уявлення про Хорватію як про оплот боротьби проти некультурної Сербії, захисника демократичного Заходу від комуністичного світу.

Хорватія, трактована як захисник християнства, тепер виконувала місію також захисника демократії: “400 років [Хорватія – М.Б.] була оплотом християнства і сьогодні стала оплотом демократії; єдина різниця між минулим і теперішнім – це те, що раніше Порта була в Константинополі й ім’я агресії було Аллах, а тепер Порта перебуває в Белграді й ім’я агресії – марксизм”;

2) з весни 1993 р. розпочалися воєнні дії між хорватськими формуваннями та військами БіГ. І тоді схема з минулого щодо захисту християнства від Порти, яку застосовували для формування уявлення про сербсько-хорватську війну, почала застосовуватися і щодо до війни з БіГ. Тільки тепер схема задіювалася прямо, повторюючи історію попередніх віків: Хорватія позиціонувалась як оборонний пункт Християнської Європи від турків, від ісламу, зрештою – від мусульман-боснійців.

Отже, на противагу образу “свого”-хорвата необхідно було сформувати також образи “чужого” й “ворога”. В медіапросторі образи “ворога” були повною протилежністю образу “свого”.

Важливо виокремити два основні види “чужого”:

³² Napad na Zagreb 16.9.1991. HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=Qjllba4hDQ&feature=related>, відвідано 12.05.2011.

³³ Sa hrabrim braniteljima Vukovara (HTV, 9.maj.1991) 2. dio / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=xkKxGIRRL8&feature=related>, відвідано 12.05.2011.

³⁴ HTV vijesti sa ratišta – 1991 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=oSLZPtFDkuI>, відвідано 12.05.2011.

³⁵ 15.8.1995 HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=GswOs2l6mPM&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

³⁶ Despalatović E. The roots of the War in Croatia. P. 84.

³⁷ 15.8.1995 HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=GswOs2l6mPM&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

³⁸ Žanić I. The Symbolic Identity of Croatia in the Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge. S.66–68.

- 1) “чужий”–серб
- 2) “чужий”–боснієць.

І.Жанич стверджував, що ворогом хорватів були православна церква та комуністи. Сербі охарактеризовані на початку 1990-х років як “агресори, які виконують жахливі злочини: вони розкрадають, спалюють будинки, забирають несербське населення в табори, які створюють на окупованих, або на сербських територіях, знущуються та вбивають хорватів.. Їхні “етнічні чистки” є типовим геноцидом [...] Знищуючи Вуковар, Дубровник [...] та інші хорватські міста й села, вони показують себе жорстокими варварами. Вони прагнуть знищити все хорватське та католицьке, включаючи пам'ятки хорватського та католицького минулого на цих вже понад 13 століть хорватських землях”³⁹.

С.Малешевич зазначає, що у 1992 р., із розвитком боснійсько-хорватського конфлікту, в Хорватії набирає обертів створення ще одного ворожого образу – ісламського фундаменталізму. Етнічні хорвати, що проживали на території БіГ, зображалися “своїми у ворожому оточенні”: “140 тис. хорватів, оточених ісламськими силами в центральній Боснії, ведуть боротьбу за виживання”⁴⁰.

Р.Гайден досліджує образ боснійця–“іншого” в хорватській та сербській політиці. Автор стверджує, що найважливішим фактором іншування була релігія. На його думку, хорватський уряд своєю антагоністичною політикою щодо сербів та боснійців спричинив контрагресію та посилення ідентифікації цих національних меншин зі своєю спільнотою. Боснійські мусульмани почали ідентифікувати себе передусім за релігією. Тобто, формування анти-ісламської позиції в Хорватії та Сербії сприяло ще більшій ісламізації боснійських мусульман⁴¹. Зрештою, у хорватському суспільстві боснійці сприймалися як некаатолики, а отже, не приналежні до європейського простору, чим і визначалась їхня іншність⁴².

Образ “чужого” серба був сталим, поширеним упродовж усього воєнного періоду (1991–1995). Цей образ формував “ворога” й відповідне негативне ставлення до нього. Важливо визначити, які саме характеристики мав цей образ у висвітленні воєнних подій на хорватському телебаченні та в пресі.

Передусім, “чужий”–серб був агресором, який використовував свої військові сили для несправедливого нападу на хорватську державу. Для цього вживалось велике розмаїття слів та словосполучень, які надавали образу такого негативного забарвлення, з якого чітко зрозуміло, як і ким журналісти хотіли позиціонувати Сербію/сербів/сербське для хорватів як споживачів інформації. Стандартними в хорватських телевізійних новинах були такі слова і вирази, які характеризували сербів: “четники”⁴³, “терористи”⁴⁴,

³⁹ Malešević S. Ideology, legitimacy and the new state: Yugoslavia, Serbia and Croatia. P.251.

⁴⁰ Ibid. P.261.

⁴¹ Hayden R. Muslims as “Others” in Serbian and Croatian Politics. P.117.

⁴² Ibid. P.119.

⁴³ Pucaju, pale, pljačkaju // Vjesnik. 1992.29.03 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.136–137; Napadaju nedužna Hrvatska sela.Večernji list. 1991.04.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.77–78; Raspad rašetina štaba. Večernji list. 1991.27.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.84–85; Cilj – uništiti sve // Večernji list. 1991.27.10 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.96–97; Likvidirama četnička uporišta // Vjesnik. 1991.11.11 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S. 102–103; 15.8.1995 HRT. / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=GswOs2l6mPM&feature=related>, відвідано 26.05.2011; Vukovar Borovo početak rata prvi izvještji HTV / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=9fN2H8NhJwI&NR=1>, відвідано 22.05.2011.Sa hrabrim braniteljima Vukovara (HTV, 9.mj.1991) 2.dio / Режим доступу: http://www.youtube.com/watch?v=PniVw0U_uBk, відвідано 12.05.2011.

⁴⁴ 1992.29.03 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.136–137.

“злочинці”⁴⁵, “екстремісти”⁴⁶, “югосербські терористи”⁴⁷, “белградські миротворці, які з міномета обстрілювали хорватські села”⁴⁸ та ін.

Військові сили Югославії – Югославська народна армія (ЮНА) – припинили свою офіційну діяльність на території новопроголошених держав, колишніх членів СФРЮ, і залишилися військовою силою лише на території республік Сербії та Чорногорії. ЮНА не мали єдиної назви. Серед пропонованих ЗМІ визначень цього угруповання найбільш поширеними були такі: “югославське військо”⁴⁹, “окупаційна армія”⁵⁰, “федеральна армія”⁵¹, “юго-солдати”⁵², “сербська армія”⁵³, “великосербське військо”⁵⁴.

Важливим аспектом відокремлення “чужого” від “свого” була релігійна приналежність, в даному випадку – різні конфесії сербів та хорватів. У зв’язку із цим у новинах давалася інформація про знищення католицьких храмів (“федеральна армія знищила школу та католицьку церкву”⁵⁵), про знайдений склад зброї у православному храмі⁵⁶.

Для посилення образів акцентувалася увага на злочинах, які чинили сербські вояки, наголошувалося на ницості їхнього війська. Наприклад, підкреслювалося, що в певному селі “знищена єдина школа”⁵⁷, “будинок культури”⁵⁸ тощо. Тобто, йшлося про будівлі, які були не просто цивільними, а призначеними для дітей, для маленьких хорватів, майбутнього націй та держави, що вкотре мало викликати обурення та спалах негативного ставлення до “чужого” в образі серба.

Такі означення “чужого” налаштовували глядача/слухача/читача на сприйняття сербів не як рівних собі суб’єктів, а як “ворога”, з яким неможливо і не потрібно вести діалог. Підтвердженням цього може слугувати інтерв’ю одного з хорватських вояків стосовно сербів: “Якщо ти його не знищиш, то він знищить тебе”⁵⁹. Образ сербів жодним чином не змінювався упродовж усієї війни, він формувався, функціонував і залишався вкрай негативним.

⁴⁵ Dokument vremena = Srpski zločin u Borovu selu HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=lqo39EiJVdI>, відвідано 19.05.2011.

⁴⁶ Napadaju nedužna Hrvatska sela // Večernji list. 1991.26.10 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.96–97.

⁴⁷ Sa hrabrim braniteljima Vukovara (HTV, 9.maj.1991) 2. dio / Режим доступу: http://www.youtube.com/watch?v=PniVw0U_uBk, відвідано 12.05.2011.

⁴⁸ Napadaju nedužna Hrvatska sela.Večernji list. 1991.04.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.77–78.

⁴⁹ Napad na Zagreb 16.9.1991. HRT. / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=8Qjllba4hDQ&feature=related>, відвідано 12.05.2011.

⁵⁰ Dokument vremena – Srpski zločin u Borovu selu HRT / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=lqo39EiJVdI>, відвідано 19.05.2011.

⁵¹ Tenkovima na civile // Večernji list. 1991.23.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.84.

⁵² Raspad rašetina štaba // Večernji list. 1991.27.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.4–85.

⁵³ Pucaju, pale, pljačkaju // Vjesnik. 1992.29.03 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.136–137.

⁵⁴ Sa hrabrim braniteljima Vukovara (HTV, 9.maj.1991) 2. dio / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=xkKxGIRRL8&feature=related>, відвідано 12.05.2011.

⁵⁵ Tenkovima na civile // Večernji list. 1991.23.09 // Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.84.

⁵⁶ HTV vijesti sa ratišta – 1991 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=oSLZPtfDkuI>, відвідано 12.05.2011.

⁵⁷ Napadaju nedužna Hrvatska sela // Večernji list. 1991.4.09. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. S.77–78.

⁵⁸ Vukovar Borovo početak rata prvi izvještji HTV / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=9fN2H8NhJwI&NR=1>, відвідано 22.05.2011.

⁵⁹ Sa hrabrim braniteljima Vukovara (HTV, 9.maj.1991) 2. Dio / Режим доступу: http://www.youtube.com/watch?v=PniVw0U_uBk, відвідано 12.05.2011.

Не настільки сталим у хорватському медіапросторі був образ “чужого” – мусульманина-боснійця. Цей образ почав формуватися у ЗМІ у 1992 р. й існував до 1994 р. Це пояснюється політичними відносинами між Хорватією та БіГ, між якими у 1992–1994 рр. стався воєнний конфлікт. У цей період в хорватських мас-медіа набирало обертів формування й функціонування образу “чужого”-боснійця, який пропонував глядачеві/читачеві сприймати боснійця як “ворога”. Безперечно, наголошувалося насамперед на іншій релігійній приналежності.

Хорватські новини формували образ “ворога” боснійця/боснійського/БіГ за допомогою експресивної лексики. Найвживанішими словами і словосполученнями на позначення боснійського війська були “мусульманські нападники”, “мусульманські агресори”⁶⁰, “мусульмани-диверсанти”⁶¹, “мусульманські злочинці” й “мусульманські терористи”⁶², “провокатори”⁶³, “військо Ізетбеговича”⁶⁴.

У новинах акцентувалося на безпринципності держави БіГ, її лідерів та на їхній хитрій політиці. Так, у репортажах журналісти показували консерви з гуманітарної допомоги, які залишились після підступу боснійського війська [начебто БіГ у воєнних діях забезпечувала свою армію наданою гуманітарною допомогою, яка призначалася для цивільного населення. – М.Б.]: “Ізетбегович виставляє себе жертвою та просить допомоги, проте є агресором, що атакує хорватів. Ізетбегович має на меті створити боснійську, вважає, мусульманську державу”⁶⁵, “Ізетбегович – злочинець, який вдає з себе миротворця”⁶⁶; “Ізетбегович називає свої агресивні дії будівництвом громадянської держави”⁶⁷; “мусульманське військо вчинило різанину хорватського цивільного населення”⁶⁸.

Отже, у досліджуваній період конфлікту в хорватських ЗМІ функціонував образ боснійця як “чужого” й “ворога”. І все ж після підписання Вашингтонської угоди між Хорватією та БіГ 1994 р. у хорватському медіапросторі образ боснійців почав трансформуватися. Їх “інакшість” не заперечувалась (вони як були, так і залишались мусульманами, ніщо не могло поєднати їх із хорватами-католиками), проте увага на ній більше не зосереджувалась. Натомість, споживачам інформації пропонувалося інакше сприйняття: боснійці/БіГ поставали відтепер як союзники проти головного “ворога” – Сербії та її

⁶⁰ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 1 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=fzSrPTYEiuM&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶¹ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 1 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=fzSrPTYEiuM&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶² Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 2 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ViuEhmbHCWU&NR=1>, відвідано 26.05.2011.

⁶³ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 4 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=vq77FJoOR98&NR=1>, відвідано 26.05.2011.

⁶⁴ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 3 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=i4kO4DroJPI&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶⁵ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 3 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=i4kO4DroJPI&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶⁶ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 3 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=i4kO4DroJPI&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶⁷ Žepče 1994 g. 11 lipnja HVO Žepče je odbranjeno! / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=BSddaGRqo9Q&feature=related>, відвідано 26.05.2011.

⁶⁸ Muslimanska agresija na Herceg-Bosnu 2 / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ViuEhmbHCWU&NR=1>, відвідано 26.05.2011.

політики. Таким чином формувався образ «своїх» «інших». Існували «ми» – хорвати та боснійці, які боролися з «Великою Сербією»⁶⁹.

Показовим у формуванні дружнього, позитивного образу БіГ став такий факт: Франьо Туджман офіційно нагородив державними орденами Хорватії Алію Ізетбеговича та міністра зовнішніх справ БіГ «за дружні відносини між БіГ та Хорватією й за підписання Вашингтонських угод, які є важливими не лише для Хорватії та БіГ, а й для міжнародної спільноти»⁷⁰.

Отже, можна підсумувати, що у хорватських новинах, репортажах та статтях періодичних видань під час Югославських війн формувалися і функціонували образи «свого» та «чужого». Рамки повідомлень, разом із текстовим наповненням, використанням певних термінів, формували й фіксували ставлення глядача/читача до сторін конфлікту, що призводило до творення образів «чужого» та «свого» й різного ставлення до представників цих двох «груп». Так, образ «свого» (хорвата) формувався на протиположності образам «чужого» й «ворога» (серба, боснійця). За своїми характеристиками вони були подібні: обидва позиціонувалися як агресори, злочинці, терористи, екстремісти, жорстокі, несправедливі, хитрі й ниці. Хорвати ж в образі «свого» були наділені протилежними рисами: вони були поміркованими, жертвами несправедливості, оборонцями Батьківщини, що керувалися принципами демократії тощо. Важливим аспектом відокремлення «чужого» від «себе» була релігійна приналежність: хорвати – католики, серби – православні та боснійці – мусульмани.

При цьому, якщо образ «іншого», «чужого»–серба був незмінно негативним протягом 1991–1995 рр., то образ «чужого»–боснійця функціонував у хорватських медіа лише в період конфлікту – у 1992–1994 рр., а після підписання перемир'я між БіГ та Хорватією цей образ трансформувався в «свого» «іншого».

У першій половині 1990-х років хорватські мас-медіа були важливим засобом пропаганди. Воєнний час потребував чіткого окреслення «чужого», «ворога». Медіа-простір різними методами пропонував споживачам інформації іншування й окреслення «чужого», завдяки викладу в ЗМІ спільнота мала змогу чітко бачити перед собою об'єкт протистояння, знати свого «ворога».

⁶⁹ Коментар Билића о stanju u BiH (1992) / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=ToDXOkBc4IM>, відвідано 22.05.2011.

⁷⁰ News 08.08.1995 HTV / Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=TTw8BdzE6Ss>, відвідано 15.05.2011.

**IMAGES OF THE SELF, OF THE OTHER, AND OF THE STRANGER
IN THE CROATIAN MASS MEDIA
IN THE FIRST HALF OF THE 1990s.**

Mariia BURTSEVA

*National University of "Kyiv-Mohyla academy"
Grygoriya Skovorody 2, Kyiv, 04655
Faculty of Humanities
e-mail: mariyaburtseva@gmail.com*

The article illustrates how the Croatian state power by the means of mass media imposed certain stereotypes of national images of Croats and images of enemy forces. It shows what kind of images of the Self, of the Other, and of the Stranger were formed in the Croatian mass media and what where their peculiarities. The chronological framework covering the process of nationalization of the Croatian mass media and the Yugoslav Wars (1991–1995).

Key words: mass media, Self, Other, Stranger, myth, Breakup of Yugoslavia, Croatian national identity.

**ОБРАЗЫ “СВОЕГО”, “ДРУГОГО”, “ЧУЖОГО”
В ХОРВАТСКОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1990-х гг.**

Мария БУРЦЕВА

*Национальный университет “Киево-Могилянская академия”
Ул. Григория Сковороды 2, Киев, 04655
Факультет гуманитарных наук
e-mail: mariyaburtseva@gmail.com*

В статье показано, каким образом хорватская власть, используя влияние на средства массовой информации (СМИ), навязывала обществу определенные стереотипы национального образа хорвата и образа вражеских сил. Определено, какие именно образы “своего”, “другого”, “чужого” формировали в новостях хорватские СМИ и какие характерные черты присущи этим образам. Хронологические рамки охватывают процесс национализации хорватского медиапространства и югославских войн 1991–1995 гг.

Ключевые слова: медиапространство, “свой”, “другой”, “чужой”, миф, распад Югославии, хорватская национальная идентичность.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.14
Прийнята до друку 10.04.14